



Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)



ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH
JOURNAL

AJANTA

Volume - IX, Issue - I,
January - March - 2020
English Part - II /
Marathi Part - II /
Hindi

Impact Factor / Indexing
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan



ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - I

January - March - 2020

ENGLISH PART - II / MARATHI PART - II / HINDI

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776



ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2019 - 6.399

www.sjifactor.com

❖ **EDITOR** ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ **PUBLISHED BY** ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)



❧ CONTENTS OF MARATHI PART - II ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	मराठावाङ्मयातील ग्रामीण स्त्रियांचे आरोग्य आणि शाश्वत विकास: एक सर्वेक्षण Dr. Shwetambari Kanakdande	१-६
२	‘उघडा दरवाजा’ आत्मकथेतील पर्यावरण डॉ. विठ्ठल केदारी	७-१०
३	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या ग्रामगीतेतील पर्यावरणीय जाणीवा प्रा. कैलास कळकटे	११-१५
४	पर्यावरण आणि सामाजिक समस्या प्रा. कांबळे रावसाहेब हरिबा	१६-२०
५	इतिहास आणि पर्यटनातील पर्यावरण प्रा. लक्ष्मण नारायण भोईर	२१-२४
६	मुंबई शहरातील मिठी नदीच्या पुराची कारणे, त्याचे परिणाम आणि पुरव्यवस्थापन : एक भौगोलिक अभ्यास प्रा. विशाल संपत भोसले	२५-३३
७	१९८० नंतरच्या कवितेतून चित्रित झालेले नैसर्गिक, सांस्कृतिक पर्यावरण - एक शोध सहा. प्रा. राजश्री प्रदीप कदम	३४-३९
८	बदलत्या पर्यावरणाचे आदिवासी कथा साहित्यातून झालेले चित्रण प्रा. डॉ. सोमनाथ महादेव दडस	४०-४६
९	भारतातील पर्यावरण चळवळ एक अभ्यास डॉ. ज्योती अरविंद पोटे	४७-६०
१०	आधुनिक युद्धतंत्र नागरी संरक्षण प्रा. गणेश धर्मा थोरात	६१-६७
११	पर्यावरणाविषयी अपुरी सामाजिक जागृती प्रा. डॉ. सुनिलदत्त एस. गवरे	६८-७१
१२	भौगोलिक पर्यावरणातील संदर्भ आणि कविता : अर्थ आणि अन्वयार्थ (यशवंत मनोहरांच्या ‘केशवसुत’ कवितेसंदर्भात) डॉ. संदीपान श्रीमंत नवगिरे	७२-७६
१३	पर्यावरणाच्या जनजागृती मधील प्रसार माध्यमाची भूमिका प्रफुल्ल इंगोले	७७-७९
१४	बदलत्या ग्रामीण जीवनाचे चित्रण करणारी कादंबरी : पाचोळा प्रा. भारती घोलप	८०-८४
१५	जलसंवर्धनात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान प्रा. सरोज आगवाले	८५-८७

६. मुंबई शहरातील मिठी नदीच्या पुराची कारणे, त्याचे परिणाम आणि पुरव्यवस्थापन : एक भौगोलिक अभ्यास

प्रा. विशाल संपत भोसले

जिवणदीप शैक्षणिक संस्था संचालित कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, खर्डी, ता. शहापूर, जि. ठाणे.

प्रस्तावना

मुंबई महाराष्ट्र राज्याची राजधानी आणि देशाची आर्थिक राजधानी होय. जगातील विकसीत शहरांमध्ये मुंबईचा समावेश होतो. देशाच्या आर्थिक उत्पन्नात मुंबईचा फार मोठा वाटा आहे. व्यापार व उद्योग धंद्याचे केंद्र म्हणून शहरास महत्व आहे. परिणामी शहराचा विकास मोठ्या प्रमाणावर झालेला आढळतो.

जगातील इतर अनेक विकसित शहरांप्रमाणे मुंबईतही रोजगार व्यापाराच्या निमित्ताने लोकांचे स्थलांतर वाढत चालले आहे. परिणामी जागेची टंचाई निर्माण होऊन शहराचा अनियोजित विस्तार होत चालला आहे. वाढती लोकसंख्या, जागेची टंचाई, प्रदूषण, प्राथमिक सोई-सुविधांवर वाढत जाणारा ताण या सारख्या समस्यांनी मुंबई शहराला ग्रासले आहे. अशातच अलीकडे दर वर्षी मुंबईतील मिठी नदीला येणाऱ्या पुरामुळे शहरातील बराच मोठा भाग जलमय होऊन जन-जिवन विस्कळीत होते व शहराच्या समस्येत अधिकच वाढ होते. तथापी याचा परिणाम देशाच्या अर्थव्यवस्थेवरही होतो. त्यामुळे या नदीला वारंवार येणाऱ्या पुराची कारणे शोधणे व त्यावर उपयोजन करणे महत्वाचे ठरते.

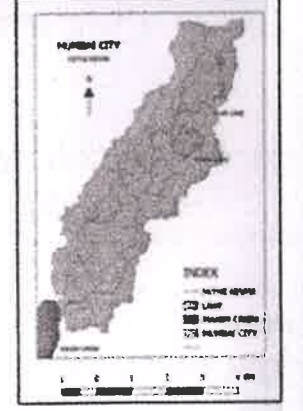
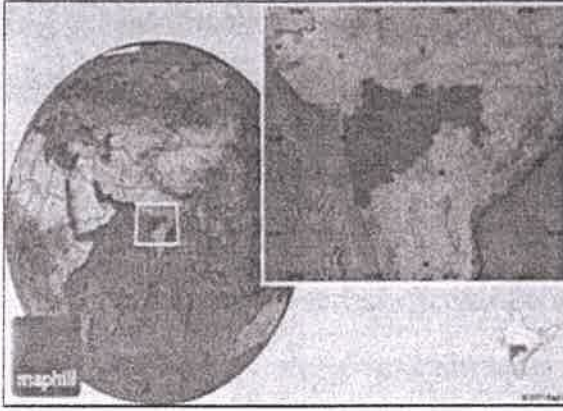
सदर प्रबंधात मुंबईतील मिठी नदी, या नदीचे महत्व, मिठी नदीच्या पुराची समस्या व त्याचे परिणाम या संदर्भात अध्ययन करून मुंबई शहराला भेडसावणाऱ्या या मिठी नदीच्या पुराच्या समस्येवर उपाय-योजना सुचवीण्याचा प्रयत्न केला आहे.

अभ्यास क्षेत्र

मुंबई दक्षिण भारतातील महाराष्ट्र राज्यातील सर्वात मोठे शहर. अरबी समुद्राच्या किनाऱ्यावरील या नैसर्गिक बंदराचे स्थान $18^{\circ} 48'$ ते $18^{\circ} 15'$ उत्तर अक्षांश आणि पूर्व $72^{\circ} 15'$ ते 73° पूर्व रेखांशाच्या दरम्यान आहे. सात बेटांचे मिळून मुंबई शहराची निर्मिती झालेली आहे. यात वसई, धारावी, सालसेट, कुलाबा, ट्रॉम्बे, एलिफंटा या बेटांचा समावेश होतो.



MITHI RIVER LOCATION MAP



मुंबई शहराचे एकूण क्षेत्रफळ घर्ष चौ. की. मी. आहे. शहराच्या पूर्वेला सह्याद्रीच्या पर्वतरांगा व पश्चिमेला अरबी समुद्र आहे. पश्चिम आशिया व पूर्व आशिया यांच्या दरम्यान मुंबई शहराची स्थिती मध्यवर्ती ठिकाण, म्हणूनच मुंबईला भारताचे प्रवेशद्वार म्हटले जाते. शहराच्या दक्षिणेला कोकण विभाग व उत्तरेला गुजरातचा भाग आहे. राजस्थानच्या दक्षिण भागापासून उत्तर कर्नाटक पर्यंत व गुजरात पासून मध्य प्रदेशापर्यंत मुंबईचे प्रभाव क्षेत्र आहे.

मुंबई शहरात सागर सानिध्यामुळे उष्ण दमट हवामान आढळते. सरासरी पर्जन्यमान सुमारे घड्ड ते घड्ड से.मी. पर्यंत आढळते. आज शहराची लोकसंख्या ही २३,०५६,७३१ इतकी वाढली असून यात दररोज भर पडत आहे. प्रादेशिक दृष्ट्य फोर्ट, मलबारहिल व माझगाव, उत्तर पश्चिम व पूर्वेकडील उपनगर आणि नवीमुंबई अशा चार विभागात मुंबईचे विभाजन करता येते.

उद्दिष्टे

१. पूर संकल्पना स्पष्ट करणे.
२. मुंबईतील मिठी नदी व तिचे मुंबईच्या दृष्टिकोनातून महत्व विषद करणे.
३. मिठी नदीला वारंवार येणाऱ्या पुराची कारणे व त्याचे परिणाम अभ्यासणे.
४. मिठी नदीच्या पुराच्या समस्येवर उपाय योजना सुचवणे.

गृहीतके

१. मुंबई शहरास मिठी नदीच्या पुराचा धोका आहे.

२. मुंबईतील मिठी नदीच्या जलाचे व्यवस्थापन केल्यास वारंवार येणाऱ्या पुरावर नियंत्रण मिळवता येऊ शकते.

संशोधन पद्धती

सदर प्रबंधा करिता प्राथमिक व दुय्यम स्वरूपाच्या माहितीचा आधार घेतला आहे. विविध पुस्तके, वृत्तपत्रे, मासिके, सरकारी अहवाल, लोकांच्या मुलाखती, अनुभव यांचा माहिती मिळवण्यासाठी अवलंब केला आहे. तसेच संगणक आधारित नकाशाशास्त्रीय तंत्रे, आलेख व नकाशे यांचा देखील वापर केला गेलेला आहे. शिवाय विविध संकेतस्थळावरील माहितीचाहि स्तोत्र म्हणून उपयोग केला आहे.

विषय विवेचन

मुंबई ही देशाच्या आर्थिक राजधानीचे ठिकाण असल्याने या शहरावर आपत्ती आल्यावर त्याचा परिणाम संपूर्ण देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर होतो. म्हणूनच मुंबई शहराशी संबंधीत नैसर्गिक वा मानव निर्मित आपत्तीचे अध्ययन करणे आवश्यक ठरते. मुंबईच्या मीठी नदीला वारंवार येणाऱ्या पूर समस्येचा अभ्यास करण्याआधी पूर ही संकल्पना समजून घेणे आवश्यक आहे.

पूर-संकल्पना

"पावसाळ्यात जास्त पर्जन्यामुळे किंवा उन्हाळ्यात बर्फ वितळल्याने नदी पात्रात क्षमतेपेक्षा पेक्षा पाण्याची पातळी अधिक वाढल्याने जी परिस्थिती निर्माण होते, तिला पूर परिस्थिती असे म्हणतात." हेच प्रमाण सातत्याने अधिक वाढत जाऊन त्याचे रुपांतर महापुरात होते.

पावसाच्या नैसर्गिक पाण्याशिवाय चक्रीय वादळांमुळे समुद्राचे पाणी नदीपात्रात आतवर खोलपर्यंत शिरते त्यामुळे देखील पुर सदृश्य स्थिती निर्माण होते. याशिवाय नदी क्षेत्रातील भूकंप, भुहालचाली, वादळी पर्जन्य यामुळे पूर परिस्थितीला सामोरे जावे लागते.

मीठी नदी व तिचे महत्व

मुंबई शहरातून वाहणाऱ्या मीठी नदीला "माहीम नदी" या नावाने देखील ओळखले जाते, जी सालशेत द्वीपवर स्थित आहे. मुंबई शहरातील विहार व पवई या तलावात अतिरिक्त पाण्याचे प्रमाण वाढले की मीठी नदी प्रवाह वाहू लागतो. त्यामुळे नदीचे स्रोत हे विहार व पवई तलाव आहेत. यावरून ही हंगामी स्वरूपाची नदी असून पावसाळ्यात प्रवाहित होते व शेवटी पश्चिमेला अरबी समुद्रात (माहीम खाडीस) जाऊन मिळते. या नदीची सरासरी लांबी सुमारे घन की.मी. इतकी आहे. मीठी नदीचा प्रवाह मार्ग हा मुंबई शहरातील



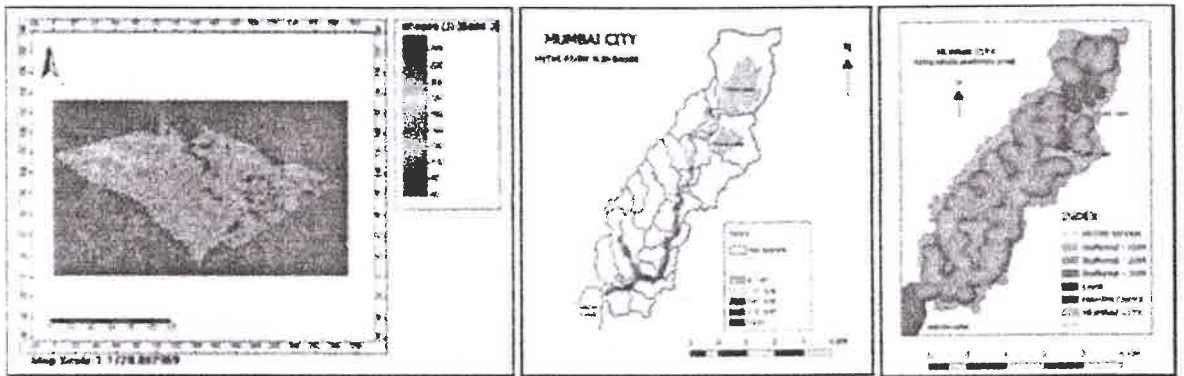
औद्योगिक वसाहतीतून वाहतो. पवई, साकीनाका, कुर्ला, कलिना, बांद्रा-कुर्ला संकुल, धारावी आणि माहीम या भागातून वाहत माहीमच्या खाडीत जाऊन पुढे अरबी समुद्रास मिळतो. या नदीची सरासरी रुंदी वरच्या टप्प्यात ५ मीटर, मधल्या टप्प्यात २५ मीटर आणि खालच्या टप्प्यात सुमारे ७० मीटर पर्यंत आहे.

मिठी नदीस मुंबई शहराच्या दृष्टीने फार महत्वाचे स्थान आहे. शहरातील अतिरिक्त जल नैसर्गिकरित्या बाहेर पोहचवण्याचे काम या नदिमार्फत होते. परिणामी शहरात पाणी जमा न होता जलजण्य परिस्थिती निर्माण होत नाही. परंतु मुंबई शहराचे संरक्षण. करणाऱ्या या नदीस अलीकडील काळात वारंवार पूर येण्याने ही नदी चर्चेचा मोठा विषय बनली आहे. त्यामुळे मिठी नदीच्या या परिस्थितीस कारणीभूत ठरणाऱ्या घटकांचा सखोल अभ्यास करणे महत्वाचे ठरते.

मीठी नदीच्या पुराची समस्या — कारणे व परिणाम

मुंबईचे नैसर्गिक सुरक्षा कवच असणाऱ्या मीठी नदीला वारंवार येणारे पूर व त्यामुळे होणारी जीवित व वित्त हानी यामुळे मीठी नदी चर्चेचा मोठा विषय बनली आहे. २६ जुलै २००५ व २००६ मध्ये या नदीस आलेल्या महापुरामुळे झालेली हानी ही विसारण्यासारखी नाही. परंतु या मागील कारणे शोधण्याचा प्रयत्न केला असता काही धक्कादायक सत्य पुढे आलेली आहेत. आतिपर्जन्य व प्रतिकूल हवामान अशा नैसर्गिक कारणांपेक्षा मानवनिर्मित कारणे या परिस्थितीस अधिक जबाबदार असल्याचे आढळते. मुळात मीठी नदी हा नाला नसून एक नदी आहे या गोष्टीचाच विसर पडलेला दिसतो.

Morphology and Sub-Basin Map of Mithi River

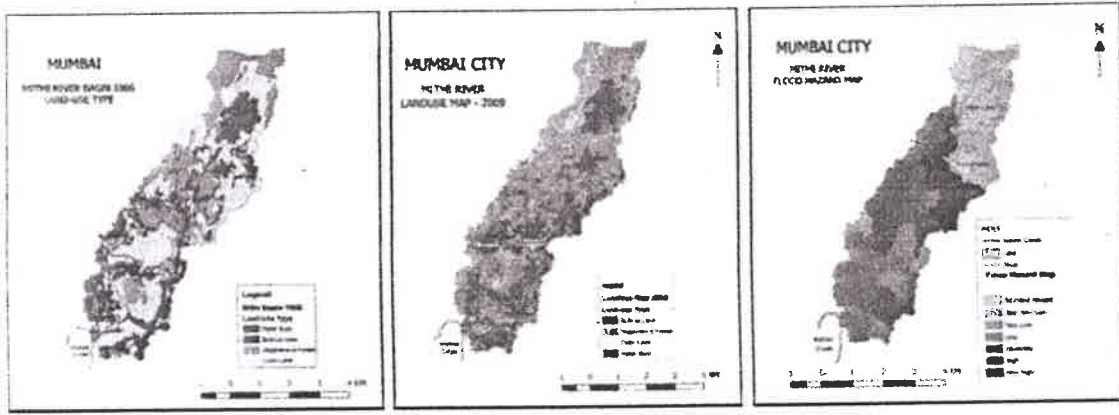


गेल्या अनेक दशकापासून मुंबई शहराचा वाढत जाणारा विकास व विस्तार याचा परिणाम मिठी नदीप्रवाहावर झालेला आहे. मीठी नदीचा प्रवाहमार्ग निवासी व आद्योगिक प्रदेशातून वाहत जातो व शेवटी माहीम खाडीजवळ अरबी समुद्रास जाऊन मिळतो. या दर्म्यान शहरातील सर्व प्रकारचे सांडपाणी आणि औद्योगिक पाणी या नदीत सोडले जाते. तसेच सेव्हेज सुद्धा या नदीतच सोडले जात असल्याने ही नदी मोठ्या

प्रमाणावर प्रदूषित झालेली आहे. नदी पात्रात जलपर्णी व इतर जालीय वनस्पतीचे आच्छादन निर्माण झालेले आहे. यामुळे पाणी पूर्णतः दूषित झालेले आहे.

मीठी नदीची पात्र मर्यादा पाहता असे लक्षात येते, की कित्येक वर्षे या नदीतील गाळ काढला गेलेला नाही. या उलट सर्व प्रकारचा कचरा या नदी प्रदेशात टाकला गेलेला आहे. परिणामी पावसाळ्यात नदी प्रवाहात अडथळे निर्माण होऊन पुर सद्दृश्य परिस्थिती निर्माण होते.

Mithi River Flood Hazard Map



मुंबई शहराची वाढती जागेची टंचाई कमी करण्याकरीता या नदीच्या किनारी भागात मातीची भर टाकून नदीचे पात्र अरुंद करण्यात आले व मोठी मोठी औद्योगिक संकुले, इमारती उभारल्या गेल्या. त्यामुळे नदीचे मूळ पात्र संकुचित होऊन अरुंद झाले आहे. परिणामी नदीच्या खोऱ्यात पाणी मावत नाही व पूर परिस्थिती निर्माण होते.

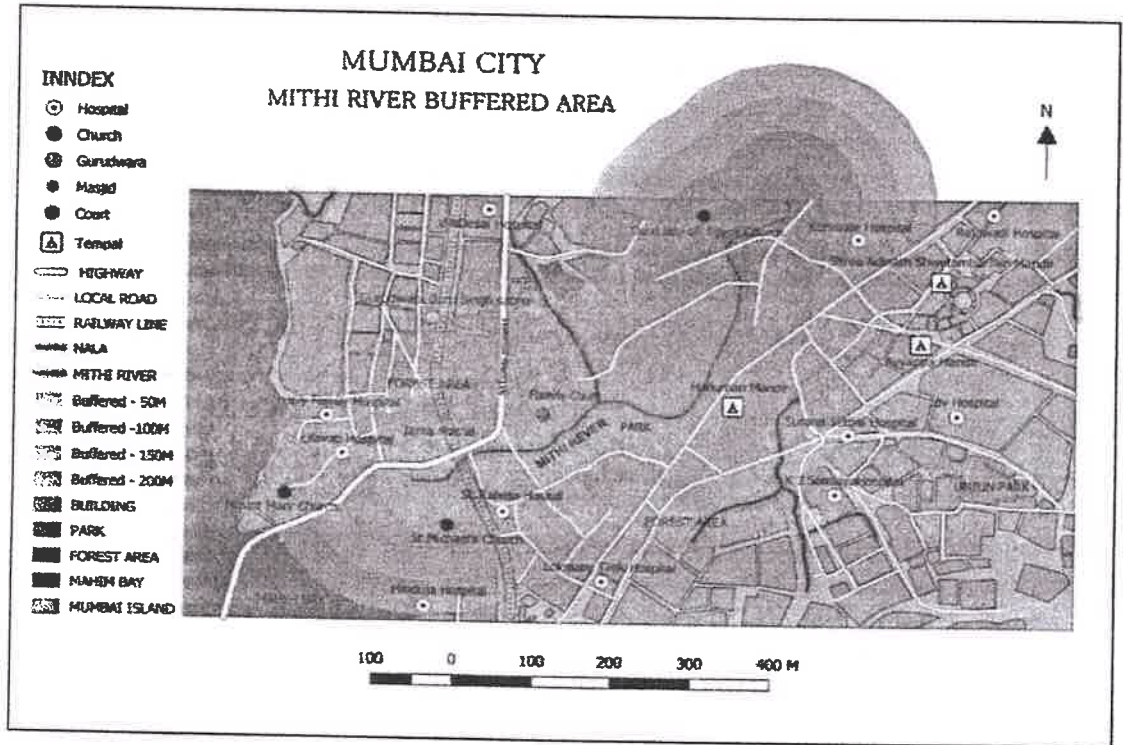
मीठी नदीच्या प्रवाह मार्गात अनेक ठिकाणी बदल करण्यात आलेले आहेत. नदीच्या प्रवाह मार्गास अनेक ठिकाणी काटकोनात वळणे दिलेली आहेत. परिणामी नदीप्रवाहात अनेक अडथळे निर्माण झालेले आहेत.

मीठी नदीच्या मुख्य प्रवाहाला के-पूर्व विभागातील श्रद्धानंद, लेलेवाडी, ओबेरॉय आणि कृष्णा नगर तर एल विभागातील जरीमरी आणि एच-पूर्व विभागातील वाकोला हे नाले येउन मिळतात. या नाल्यालगत आणि मीठीच्या पात्रालगत असणाऱ्या निवासी वसाहती आणि औद्योगिक वसाहती मार्फत मोठ्या प्रमाणात घनकचरा आणि सांडपाणी नादित सोडले जाते. परिणामी मीठीच्या प्रदूषणात दिवसेंदिवस वाढ होत आहे. नदीच्या प्रवाह मार्गात अडथळे निर्माण झाल्यामुळे नदीपात्र उथळ व अरुंद बनले आहे. याचा परिणाम म्हणून पाण्याचे प्रमाण थोडे जरी वाढले तरी ते नदी पात्रातून बाहेर पसरण्यास सुरुवात होते.

सन २००५ व २००६ मध्ये निर्माण झालेल्या पूर परिस्थिती मुळे मीठी नदी व या नदीची झालेली दुरावस्था समोर आली. अशा परिस्थितीमुळे मुंबईचे अनेक सखल भाग जलमय होऊन जनजीवन विस्कळित होते. मोठ्या प्रमाणावर जीवित व वित्त हानी होते. शहरात प्रदूषण व रोगराई वाढते. दैनंदिन जीवन, आर्थिक व्यवहार, व्यापार ठप्प होतात. खाजगी व सार्वजनीक मालमत्तेचे नुकसान होते. रस्ते वाहतूक, रेल्वे वाहतूक पूर्णतः विस्कळित होऊन ठप्प होते. हवाई वाहतुकीवरही दूरगामी परिणाम होतो. दळण-वळण व संदेशवहन व्यवस्था विस्कळित होते.. अंधेरी, दहिसर, गोरेगाव, मालाड, सांताक्रूझ, चेंबूर, वरळी, परेल, दादर, माटुंगा यासारख्या महत्वाच्या ठिकाणी पाणी साचून सामान्य नागरिकांना नाहक त्रास सहन करावा लागतो. इमारतींचे तळमजले, झोपडपट्टे, व्यापारी बाजारपेठा यात पाणी शिरून मोठी वित्त हानी होते. परिणामी देशाची आर्थिक राजधानी म्हणून ओळखली जाणारी मुंबई पूर्णतः ठप्प होते.

मुंबईतील प्रमुख पूरग्रस्त क्षेत्र

मुंबई शहराला भेडसावणारी मिठी नदीच्या पुराची समस्या ही शहरातील विविध भागात एकसारख्या प्रमाणात अढळत नाही. साधारणतः मुंबई शहराच्या भूप्रदेशाचा उतार उत्तरेकडून दक्षिणेकडे आहे, त्यामुळे नदीप्रवाह हा उत्तरेकडून दक्षिणेकडे वाहत जाऊन अरबी समुद्रास जाऊन मिळतो.



१. मुंबई शहराच्या उत्तर भागात पुराचा परिणाम फारसा होताना आढळत नाही. पर्व व विहार तलावांच्या परिसरात पुराचा परिणाम कमी प्रमाणात होतो. मात्र मध्य मुंबई परिसरात अनेक ठिकाणी सखल प्रदेश असल्याने येथे पुराचा जास्त परिणाम होतो. हिंदमाता, सायन, साकीनाका, कुलाबा, माटुंगा, कुर्ला, अंधेरी, सांताक्रूझ, कलिना, बांद्रा, कुर्ला-संकुल, धारावी या सारख्या सखल भूभागाच्या प्रदेशात मोठ्या प्रमाणावर पुराच्या पाण्याचा परिणाम होतो. दरवर्षी हे भूभाग पाण्याखाली जातात व मोठ्या प्रमाणावर जनजीवन विस्कळीत होते.
२. शहराच्या समुद्र किनारी भागात देखील पूर आपत्तीचा मोठा परिणाम होताना आढळतो. नदीचा प्रवाह या ठिकाणी अरबी समुद्रात मिळतो परंतु अनेक मानवनिर्मित इमारती, संकुल वा इतर घटकांनी येथे नदीचा प्रवाहमार्ग संकुचित झालेला आहे. परिणामी पुराचा मोठा फटका प्रदेशास बसतो. तसेच अति वृष्टीच्या काळात समुद्रातील पाणी उलटे नदी पात्रातून शहरात शिरते व परिस्थिती आणखीनच बिघडते.

मिठी नदीच्या पुराचे व्यवस्थापन

१. मुंबईच्या मिठी नदीला येणारा पूर ही निसर्गनिर्मित कमी व मानवी हस्तक्षेपामुळे निर्माण झालेली जास्त समस्या आहे. या आपत्तीचे व्यवस्थापन करण्याकरिता मिठी नदी व नदीलगतच्या प्रदेशाची परिस्थिती बदलणे गरजेचे आहे. किणार्या लगत उभारलेली अनधिकृत बांधकामे, झोपडपट्ट्या नाहीश्या करून नदीपात्र पूर्ववत केले पाहिजे. जेणेकरून नदी प्रवाह सुरळीत प्रवाहित होईल.
२. सामान्यतः मिठी नदीच्या पुराच्या व्यवस्थापनेकरिता पुढील मार्ग सुचविता येतील
३. मिठी नदीच्या प्रवाहपात्रातील गाळ व कचरा स्वच्छ करून पात्र पूर्ववत केल्याने नदीची जलधारणा क्षमता वाढेल.
४. मिठी नदीच्या दोन्ही किनारी भागात संरक्षण तट भिंती बांधल्यास पुराचा प्रभाव कमी होऊ शकतो.
५. मिठी नदीच्या किनारी भागातील अनधिकृत बांधकामे, झोपडपट्ट्या हटवल्यास होणारे प्रदूषण आणि जीवित व वित्त हानी टाळता येईल.
६. शहरातील सांडपाणी, टाकाऊ रसायने व इतर पदार्थ नदीत सोडण्यावर बंदी घातली गेली पाहिजे जेणे करून नदीतील जल प्रदूषित होणार नाही.
७. नदी प्रवाहास दिली गेलेली काटकोनी वळणे नाहीशी करून नदी प्रवाह पूर्ववत केला गेला पाहिजे.



८. नदीच्या पात्रातील व किनारी भागातील जलपर्णी, जलीय आच्छादन स्वच्छ करून ते पुन्हा तय होणार नाही याची दक्षता घेतली गेली पाहिजे.
९. मिठी नदीच्या किनारी भागात मोठ्या वनस्पतीची लागवड केली गेल्यास पूरपरिस्थितीवर नियंत्रण मिळवता येऊ शकते.
१०. मिठी नदीच्या पुराचे अतिरिक्त पाणी साठविण्याच्या उपाययोजना आखल्या गेल्या पाहिजे जेणे करून हे पाणी तात्पुरत्या स्वरूपात साठवता येऊ शकेल व पुराचा त्रास होणार नाही.
११. मिठी नदीचा प्रवाह स्रोत असलेल्या विहार - पर्वत तलावांची स्वच्छता व जलधारण क्षमता याकडे लक्ष केंद्रित केले गेले पाहिजे.
१२. मुंबई व परिसरातील नाले, गटारे यांच्यावरही लक्ष केंद्रित करून वेळोवेळी त्यांची स्वच्छता व दुरुस्ती केली गेली पाहिजे.
१३. नदि प्रदूषणास जबाबदार असणाऱ्या उद्योग-कारखान्यांवर दंडात्मक कारवाही व या संदर्भात कायदेशीर तरतुदी केल्या गेल्या पाहिजे.
१४. मिठी नदी जल शुद्धीकरण व व्यवस्थापन या करिता स्वतंत्र समिती व विभाग गठीत केला पाहिजे. आशा प्रकारे मुंबईतील मिठी नदीला येणार पुर हा निसर्गातील मानवी हस्तक्षेपामुळे निर्माण झालेला प्रश्न असून त्यावर मार्ग काढण्यासाठी वरील उपाययोजना राबवता येऊ शकतात.

निष्कर्ष

सदर प्रबंधाचे निष्कर्ष पुढीलप्रमाणे

मुंबईच्या मिठी नदीला वारंवार येणारे पूर ही नैसर्गिक आपत्ती कमी व निसर्गातील मानवी हस्तक्षेपामुळे परिणाम जास्त आहे. नदी प्रदेशातील मानवी हस्तक्षेपामुळे ही समस्या निर्माण झालेली आहे. तथापी हस्तक्षेप दूर करून मिठी नदीच्या पुराच्या जलाचे व्यवस्थापन केल्यास हा प्रश्न सोडवता येऊ शकतो. या प्रशासनाबरोबरच सामान्य नागरिकांची भूमिका देखील महत्वाची आहे.

संदर्भ यादी

१. "भारताचा प्रादेशिक भूगोल" : प्रा.पी. चौधरी — प्रशांत पब्लिकेशन्स जळगाव
२. "वस्ती भूगोल" : डॉ. विठ्ठल धारपुरे — पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर



संकेतस्थळे

१. [HTTPS://mmrda.maharashtra.gov.in](https://mmrda.maharashtra.gov.in)
२. [HTTPS://maharashtra pollution control board](https://maharashtra pollution control board)
३. [HTTPS://m.youtube.com](https://m.youtube.com)
४. www.ndtv.com
५. www.mcgm.gov.in
६. www.mumbaimirror.indiatimes.com

